

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.24.02.12>

WIKTORIA KUDELA-ŚWIĄTEK
UNIWERSYTET KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE /
UNIVERSITY OF THE NATIONAL EDUCATION COMMISSION, KRAKOW
 <https://orcid.org/0000-0001-9559-0784>

Prasa – zwierciadłem idei, lęków i nadziei?

Wokół monografii Małgorzaty Marii Krakowiak pt. *Edukacja młodzieży w prasie społeczno-kulturalnej i pedagogicznej Królestwa Polskiego w latach 1905–1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2024, ss. 411

ABSTRACT

The Press – a Mirror of Ideas, Fears, and Hopes? Regarding Małgorzata Maria Krakowiak’s Monograph *Edukacja młodzieży w prasie społeczno-kulturalnej i pedagogicznej Królestwa Polskiego w latach 1905–1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2024, pp. 411

The review of Małgorzata Maria Krakowiak’s monograph *Youth Education in the Socio-Cultural and Pedagogical Press of the Kingdom of Poland, 1905–1914* presents the work as a pioneering study of press discourse on youth. The review emphasizes the book’s interdisciplinarity, methodological maturity, and its value for the history of education and historical media studies, while noting the underused potential of visual analysis.

Keywords: history of education, press of the Kingdom of Poland, youth, discourse analysis, Russification, education

© by the author, licensee University of Lodz – University of Lodz Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding Information: Not applicable. **Conflicts of interests:** None. **Ethical Considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **Declaration regarding the use of GAI tools:** not used

Received: 2025-08-03. Verified: 2025-08-03. Revised: 2025-10-28. Accepted: 2025-10-30

STRESZCZENIE

Recenzja monografii Małgorzaty Marii Krakowiak *Edukacja młodzieży w prasie społeczno-kulturalnej i pedagogicznej Królestwa Polskiego w latach 1905–1914* ukazuje dzieło jako pionierskie studium dyskursu prasowego o młodzieży. Recenzja podkreśla interdyscyplinarność, metodologiczną dojrzałość i znaczenie książki dla badań nad historią wychowania oraz medioznawstwem historycznym, wskazując zarazem na niewykorzystany potencjał analizy wizualnej.

Słowa kluczowe: historia wychowania, prasa Królestwa Polskiego, młodzież, analiza dyskursu, rusyfikacja, edukacja

Monografia Małgorzaty Marii Krakowiak stanowi ważny wkład w badania nad historią wychowania, kulturą młodzieżową oraz funkcją mediów w społeczeństwach podległych represyjnej kontroli politycznej. Autorka podejmuje w niej temat dotąd niezbadany w historiografii w sposób całościowy – młodzieży jako społecznego konstruktu obecnego w dyskursie prasowym – i rozwija go w sposób systematyczny, interdyscyplinarny oraz źródłowo zakorzeniony.

Nie jest to studium o systemie edukacyjnym *sensu stricto*, lecz próba uchwycenia tego, jak społeczeństwo Królestwa Polskiego w początkach XX w. – za pośrednictwem czasopism pedagogicznych, społecznych, lokalnych – projektowało normy, lęki i ideały związane z młodym pokoleniem. Prasa w tej analizie nie pełni funkcji ilustracyjnej, lecz staje się aktywnym aktorem przestrzeni symbolicznej: instytucją, która nie tylko informuje, ale również organizuje wyobrażenia społeczne, klasyfikuje pożądane i niepożądane postawy oraz wzmacnia mechanizmy wychowawczej dyscypliny.

Recenzowana monografia wpisuje się w istniejącą literaturę przedmiotu, uzupełniając dotychczasowe opracowania koncentrujące się przede wszystkim na historii organizacji młodzieżowych i instytucjonalnych aspektach edukacji oraz na studiach o socjalizacji i kształceniu¹. Krakowiak przesuwa akcent z analizy struktur

¹ Por. A. Bołdyrew, *Problematyka zdrowia i higieny młodzieży szkolnej w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w. na łamach czasopism medycznych*, [w:] *Czasopiśmiennictwo XIX i początków XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010, s. 235–251; eadem, *Alkoholizm, prostytutka, narkomania jako „trucizna młodzieży”. Dyskusja o zagrożeniach dorastania u progu polskiej nowoczesności*, [w:] *Młodzież w sferze doświadczeń edukacyjno-zawodowych*, red. A. Cybał-Michalska, B. Kanclerz, L. Myszką-Strychalska, P. Peret-Drażewska, Poznań 2018, s. 343–361; eadem, *Dorastanie młodzieży*

ku rekonstrukcji publicystycznego obrazu adolescentów – ich edukacji, etosu i roli społecznej – w kluczowym dla procesów modernizacyjnych okresie przełomu XIX i XX w. Jej podejście odpowiada postulatowi Iwony Michalskiej i Grzegorza Michalskiego, którzy zwracali uwagę, że historycy wychowania nie zawsze sięgają do pełnego zasobu czasopiśmiennictwa i że prasa stanowi istotne, choć nie w pełni wykorzystane źródło wiedzy o edukacji i życiu codziennym tamtego okresu². Równocześnie Autorka uwzględnia argumenty Alicji Kicowskiej dotyczące wartości prasy jako źródła dla badań historyczno-edukacyjnych, zwłaszcza w kontekście upowszechniania poglądów politycznych, społecznych i kulturowych³.

Metodologicznym atutem książki jest konsekwentne wykorzystanie prasy społeczno-kulturalnej i pedagogicznej do rekonstrukcji dyskursu o młodzieży: Krakowiak nie tylko kataloguje dominujące wątki (kształcenie, wychowanie, opieka, higiena, zagrożenia moralne), lecz także stosuje krytyczną analizę dyskursu prasowego, dzięki której ujawnia środki językowe, strategie argumentacyjne oraz społeczne funkcje publicystycznych przekazów. Takie ujęcie pozwala wykazać, w jaki sposób media kształtowały i legitymizowały wyobrażenia o młodym pokoleniu oraz jak obraz ten różnicowano ze względu na status społeczny i środowisko (np. rozróżnienia „młodzież włościańska”, „proletariacka”, „elitarna”). Zarówno wybór źródeł, jak i przyjęta metoda czynią z monografii wartościowe uzupełnienie badań nad historią wychowania i medialnymi reprezentacjami młodości oraz stawiają konkretne rekomendacje dalszych

w placówkach opiekuńczo-wychowawczych w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku. *Problemy (nie)obecne w źródłach*, „Przegląd Pedagogiczny” 2018, nr 1, s. 103–114; eadem, *Dorastanie w okowach higieny i eugeniki w świetle piśmiennictwa Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego na początku XX wieku*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2020, t. XI, nr 2, s. 20–33; W. Mędrzecki, *Młodzież wiejska na ziemiach Polski centralnej 1864–1939. Procesy socjalizacji*, Warszawa 2002; T. Epsztein, *Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku*, Warszawa 1998; M. Nawrot-Borowska, *Porady w zakresie wychowania zdrowotnego i higieny dzieci i młodzieży na początku XX w. w świetle czasopisma „Dobra Gospodyni”*, [w:] *Historia, interpretacja, reprezentacja*, t. III, red. L. Mokrzecki, M. Brodnicki, J. Taraszkiewicz, Gdańsk 2015, s. 71–93.

² I. Michalska, G. Michalski, *Wstęp*, [w:] *Czasopiśmiennictwo XIX i początków XX wieku...*, s. 6.

³ A. Kicowska, *Prasa jako źródło w badaniach historyczno-edukacyjnych (wybrane problemy)*, [w:] *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Kraków 2004, s. 194.

kwerend (periodyki poza Warszawą, prasa fachowa i żydowska, porównanie z materiałami pamiętnikarskimi i epistolariów).

Omawiane studium Małgorzaty Marii Krakowiak to publikacja o wyjątkowo przemyślanej strukturze, rygorystycznym podejściu analitycznym i dojrzałości metodologicznej. Zdecydowanie wykracza ona poza ramy tradycyjnego opisu historyczno-oświatowego, proponując raczej rodzaj panoramy mentalności wychowawczej, w której młodzież jawi się jako figura symboliczna nowoczesności – obiekt troski, dyscyplinowania, ale też projektowania społecznych nadziei i lęków.

Tekst monografii składa się z sześciu zasadniczych rozdziałów, poprzedzonych klarownym wprowadzeniem metodologicznym i zakończonych podsumowaniem o charakterze syntetycznym. Struktura pracy – ujęta problemowo, a nie chronologicznie – nadaje jej przejrzystość, ale też pozwala uchwycić złożoność zjawisk wychowawczo-społecznych przełomu XIX i XX w. Każdy rozdział stanowi autonomiczną przestrzeń badawczą, a zarazem wpisuje się w ogólną logikę analizy dyskursu medialnego jako pola konstruowania młodzieńczości.

Autorka już na wstępie określa nadrzędny cel badawczy jako rekonstrukcję społecznego obrazu młodzieży w prasie Królestwa Polskiego z lat 1905–1914 – nie w znaczeniu prostego odzwierciedlenia realiów demograficznych, lecz jako odczytanie językowo-dyskursywnych mechanizmów, za pomocą których młodzież była definiowana, wartościowana i wkomponowywana w system norm kulturowych i pedagogicznych (s. 22).

Cele szczegółowe zaś obejmują szereg ujęć tematycznych, które znalazły odzwierciedlenie w kolejnych rozdziałach książki. W pierwszym, o charakterze wprowadzającym, Krakowiak dokonuje analizy źródłowej podstawy badania – prasowych periodyków społeczno-kulturalnych i pedagogicznych – oraz nakreśla kontekst historyograficzny i metodologiczny, w jakim osadza własne rozpoznania. Tu też pojawia się refleksja nad możliwościami wykorzystania prasy jako źródła do badań nad młodzieżą – nie tylko jako adresatem edukacji, ale jako figurą kulturową (s. 31–69).

Drugi rozdział stanowi swoistą mapę dyskursu naukowego i publicystycznego dotyczącego młodzieży i dorastania. Autorka analizuje poglądy wybitnych przedstawicieli myśli pedagogicznej epoki – m.in. Jana Władysława Dawida, Anieli Szycówny, Janusza Korczaka, Teodory Męczkowskiej czy Róży Centnerszwerowej – ukazując, jak

konceptualizowano wówczas pojęcia „młodzież” i „dorastanie” oraz jakie role przypisywano młodym ludziom w sferze polityki, religii i kultury. Szczególną wartością tej części jest pokazanie, że młodzież była postrzegana nie tylko jako „nadzieja narodu”, lecz także jako czynnik destabilizujący porządek społeczny (s. 70–119).

W trzecim rozdziale Krakowiak koncentruje się na szkolnictwie – zarówno średnim, jak i wyższym – oraz na problemach szkolnych ujawnianych w publicystyce: braku indywidualizacji nauczania, trudnościach adaptacyjnych uczniów, potrzebach edukacyjnych młodzieży ubogiej. Szczególne miejsce zajmuje tu także działalność oświatowa pozaszkolna oraz rola samokształcenia i organizacji samopomocowych. W tym ujęciu szkoła nie jawi się jako zamknięty system, lecz jako jedno z narzędzi społecznego formatowania (s. 120–179).

Czwarty rozdział dotyczy środowiska rodzinnego jako przestrzeni wychowania: moralnego, patriotycznego, religijnego, seksualnego. Krakowiak śledzi, jak prasa konstruowała ideał życia rodzinnego oraz jak ujmowano relacje międzypokoleniowe. Zestawienie głosów różnych typów periodyków – od fachowych, przez społeczno-kulturalne, po lokalne – pozwala uchwycić zróżnicowanie normatywne i ideologiczne narracji (s. 180–232).

Rozdział piąty przynosi refleksję nad czasem wolnym młodzieży – jako polem rywalizacji między wpływami modernizacji a pedagogicznymi próbami kontroli. Autorka analizuje nie tylko teksty o czytelnictwie czy kinie, ale też o wycieczkach, teatrze, wykładach, sportach – wszędzie tam, gdzie ujawniały się oczekiwania wobec młodzieży oraz niepokoje związane z „moralnym rozluźnieniem” (s. 234–288).

W ostatnim, szóstym rozdziale Krakowiak mierzy się z kwestią zagrożeń wieku dorastania: alkoholizmem, nikotynizmem, prostytucją, samobójstwami. W ujęciu publicystów są to nie tylko problemy jednostkowe, lecz symptomy „kryzysu pokolenia” – sytuowane między biologiczną niedojrzałością a społeczną niewydolnością instytucji wychowawczych. Szczególnie trafna jest tu analiza retoryki „paniki moralnej”, która – jak pokazuje Autorka – stanowiła nieodłączny element narracji o młodzieży w prasie epoki (s. 290–332).

Monografia Krakowiak to zatem nie tylko studium dyskursu prasowego, lecz pełnokrwista, dynamiczna rekonstrukcja imaginarium pedagogicznego przełomu wieków. Autorka nie tyle odpowiada

na pytania o to, co sądzono o młodzieży, ile ukazuje, jak za pomocą języka prasa współtworzyła normy, lęki i aspiracje społeczne związane z dorastaniem. W konsekwencji młodzież nie jawi się jako rzeczywista grupa społeczna, lecz jako przedmiot nieustannego symbolicznego nadzoru – lustro, w którym społeczeństwo oglądało swoje projekcje, sprzeczności i marzenia.

Podejście to uzasadnione jest zarówno zakresem źródeł, jak i historyczną specyfiką badanego okresu – lat 1905–1914 – a więc czasu wzmożonych napięć społecznych, przemian pokoleniowych oraz redefinicji roli szkoły i rodziny w zaborze rosyjskim⁴. Na tym tle młodzież jawi się nie jako neutralna kategoria demograficzna, lecz jako przestrzeń symbolicznej inwestycji: figura społecznej nadziei, zagrożenia, niepokoju moralnego i narodowego potencjału⁵.

Tym samym Krakowiak nie tylko uzupełnia lukę w badaniach nad młodzieżą pod zaborem rosyjskim, ale proponuje model badania źródeł prasowych jako świadectw społecznego myślenia – nie statycznych „świadków epoki”, lecz aktywnych narzędzi konstruowania porządku normatywnego. Monografia wpisuje się zatem w nowoczesny paradygmat historii społecznej edukacji, odznaczając się przy tym metodologiczną samoświadomością i narracyjną klarownością.

Recenzowana książka jawi się jako dzieło erudycyjne i rzetelne w warstwie metodologicznej. Autorka zręcznie przenika się tutaj z tradycją krytyki źródłowej – czerpiąc pełnymi garściami z warsztatu Alicji Kicowskiej i Iwony Michalskiej – oraz z najnowszym nurtem analizy dyskursu (s. 25–26). Przypomnijmy, że według Małgorzaty Lisowskiej-Magdzierz „analiza zawartości prasy to interdyscyplinarny zestaw technik: od semantyki, poprzez socjologię, aż po statystyczne opracowanie danych”⁶. Krakowiak uczyniła z tego wytyczne, z wdziękiem prowadząc czytelnika przez labirynt publicystycznych obrazów młodzieży (s. 67). Refleksja nad warstwą tekstową idzie tu bowiem w parze z wnikliwą lekturą ukrytych kodów. Krakowiak słusznie zauważa, że publicystyka

⁴ J. Osterhammel, *Historia XIX wieku. Przeobrażenia świata*, Poznań 2020, s. 1044–1045.

⁵ A. Bołdyrew, *Nowoczesność, edukacja, młode pokolenie w perspektywie badań historyczno-pedagogicznych*, „Wychowanie w Rodzinie” 2019, t. XXI, nr 2, s. 65–79.

⁶ M. Lisowska-Magdzierz, *Analiza zawartości mediów: przewodnik dla studentów: wersja 1.1*, Kraków 2004, s. 8.

przedstawiała pewien obraz młodzieży konstruowany przez figury retoryczne, nie fotografię rzeczywistości (s. 24, 413).

Przyjmując za Lisowską-Magdziarz, iż analiza jawnej zawartości wymaga równoległego zrozumienia kontekstu produkcji i recepcji, Autorka konsekwentnie traktuje prasę nie tylko jako źródło faktów, ale jako pole społecznej produkcji znaczeń⁷. Zgodnie z tym podejściem Krakowiak bada np. narracje o zagrożonej moralności młodzieży, opisując je jako przejawy „paniki moralnej” (s. 19, s. 289–333) – innymi słowy – dyskursu, który nie tyle odzwierciedlał rzeczywistość, co ją regulował i aktywnie kształtował. Jak wskazuje Autorka: w tekstach publicystycznych początku XX w. eksponowano skalę zagrożeń, przedstawiając je jako powszechne i niebezpieczne dla zdrowia i moralności młodych ludzi. Dane te jednak często były wyolbrzymiane, co służyło wzbudzeniu społecznego niepokoju oraz budowaniu negatywnego nastawienia wobec zachowań wykraczających poza normy etyczne. Równocześnie wywołana „panika moralna” mogła pełnić rolę impulsu do wdrażania działań prewencyjnych chroniących młodzież przed społecznymi zagrożeniami (s. 333).

Krakowiak rekonstruuje wielowarstwowy dyskurs o wychowaniu, zestawiając głosy periodyków pedagogicznych, kobiecych i społeczno-kulturalnych – zarówno w ich harmonii, jak i różnicach światopoglądowych. Spośród czasopism społeczno-kulturalnych ukazujących się w Królestwie Polskim wybrano te tytuły, które prezentowały szerokie spektrum ideowe, a zarazem realnie kształtowały opinię publiczną. Z premedytacją wykluczono prasę wyznaniową (katolicką, żydowską, mariawicką), organy partyjne (zarówno socjalistyczne, jak i narodowe), prasę lokalną oraz efemeryczne wydawnictwa o krótkim czasie ukazywania się – z uwagi na ich ideologiczną jednostronność, ograniczony zasięg oraz marginalne zainteresowanie tematyką edukacyjną. W przypadku czasopism kobiecych i adresowanych do ludności wiejskiej uwzględniono wyłącznie te, które cieszyły się masowym odbiorem i wysokim poziomem prenumeraty, co pozwalało sądzić o ich realnym wpływie społecznym (s. 22–24). Ustalenie takiego właśnie zestawu tytułów miało kluczowe znaczenie dla poznania procesu kształtowania obrazu młodzieży w ówczesnej prasie – zarówno jako konstruktu społecznego, jak i nośnika ideologicznych ról.

⁷ *Ibidem*, s. 10.

Zdaniem Autorki wybrane periodyki odzwierciedlały dominujące prądy intelektualne epoki oraz poglądy publicystów, oddziałując na wyobrażenia czytelników i wzmacniając normatywne narracje wychowawcze (s. 25).

Dobór korpusu źródłowego, oparty na przejrzystych i konsekwentnie stosowanych kryteriach, świadczy o wysokiej dyscyplinie badawczej Autorki. Selekcja źródeł, zarówno na poziomie tytułów, jak i konkretnych tekstów, wymagała ponadto zastosowania klasycznych narzędzi krytyki wewnętrznej i zewnętrznej.

Prasa, jako medium masowe, operowała przekazem skierowanym do określonych segmentów odbiorców – stąd istotne było uwzględnienie zarówno nadawcy, jak i adresata komunikatu. W warunkach cenzury politycznej obowiązującej w latach 1905–1914 – gdy mówienie wprost bywało niemożliwe – szczególne znaczenie zyskiwała umiejętność rozpoznania języka ezopowego, aluzyjności, eufemizmów i kodów przesłania. Warto podkreślić, że każdy z analizowanych przez Autorkę tytułów realizował własną linię ideologiczną i programową, a właściwa interpretacja treści wymagała osadzenia jej w konkretnym kontekście społecznym i politycznym⁸. Autorka pozostaje przy tym świadoma zróżnicowania społecznego wśród grup docelowych analizowanych czasopism – różnice w pochodzeniu, statusie ekonomicznym i miejscu zamieszkania przekładały się na odmienne modele wychowania, oparte na klasowo uwewnętrznionych wartościach (s. 108–109).

Pisząc też o wychowaniu patriotycznym, ilustruje licznymi przykładami podgląd o tym, że w środowiskach mieszczańskich i inteligentkich szczególnie silne były wpływy pozytywizmu – promowano znajomość podstaw ekonomii, etosu pracy, oszczędzania i świadomego inwestowania w dobro wspólne. Równocześnie niepokój autorów tekstów analizowanych przez Krakowiak budziła emigracja młodych z tych kręgów – postrzegana jako zjawisko wynaradawiające, prowadzące do utraty kontaktu z językiem i kulturą przodków (s. 208 i nast.). W ten sposób rozwija zbieżne oceny stanu edukacji narodowej przed laty opisane w pracy Julian Dybca⁹.

W tym gęstym kontekście analitycznym Krakowiak sięga po narzędzia pedagogiki krytycznej i hebagogiki Bogusława Śliwerskiego,

⁸ J. Jarowiecki, *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, t. II, Kraków 2006, s. 7.

⁹ J. Dybiec, *Nie tylko szabłą. Nauka i kultura w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918*, wyd. 2, Kraków 2022.

aby odczytać młodzież nie jako oczywisty etap biologicznego rozwoju, lecz jako „kategorię kulturową i polityczną” (s. 20). Wprowadzając tę ramę analityczną, nie rekonstruuje ówczesnych etykiet, lecz pokazuje, jak prasa poprzez język symboliczny dyscyplinowała i normowała młode pokolenie. Jest to zabieg odważny, przekraczający granice klasycznego źródłoznawstwa, ale zarazem przeprowadzony z należytą ostrożnością. Prasa – jak stwierdza Autorka – była nośnikiem idei, miejscem artykulacji opinii zbiorowych i instrumentem dyscyplinowania społecznego (s. 23).

Jednak Lisowska-Magdziarz słusznie przestrzega przed pułapką anachronizmu: „współczesne kategorie można stosować jako narzędzia analityczne pod warunkiem transparentnego definiowania ich funkcji”¹⁰. Oznacza to, że badacz musi jawnie określić, czy dana koncepcja służy dekodowaniu mechanizmów dyskursu, czy też próbuje w przeszłość przenieść współczesne znaczenia. Krakowiak świadomie spełnia ten wymóg, wypracowując własną definicję młodzieży w wieku dojrzewania na przełomie stuleci w Królestwie Polskim – nie jako wierne odtworzenie ówczesnych etykiet, ale jako soczewkę analityczną ukazującą, jak publicystyczne przedstawienia formowały normy i oczekiwania wobec dorastających pokoleń (s. 15–18). Krakowiak wprost podkreśla: „Opisywana w pracy młodzież to osoby uczące się, przygotowujące do samodzielnego życia, odgrywania ról rodzicielskich i zawodowych. W perspektywie tej nie mają zastosowania granice wieku kalendarzowego, gdyż w zależności od pochodzenia społecznego i czasu historycznego ujęcie to czyni pojęcie «młodzież» bardziej plastycznym” (s. 17–18). Aby nie popaść w anachronizm, Krakowiak konsekwentnie transparentnie operacjonalizuje używane pojęcia, czyniąc z nich nie dogmaty rekonstrukcji, lecz narzędzia ułatwiające dekodowanie sensów ukrytych w języku epoki. Takie jawne ustalenie, że współczesne pojęcie pełni rolę szkła powiększającego, a nie narzędzia reifikacji przeszłości, skutecznie chroni przed anachronicznym nadpisaniem własnych intuicji na realia badanej epoki. Niemniej odwaga ta wymaga nieustannej czujności metodologicznej, by echo naszych czasów nie zagłuszyło autentycznego głosu źródeł sprzed ponad stu lat (s. 66–69). Dzięki temu praca Krakowiak staje się przykładem, jak łączyć tradycję historyczną z nowoczesnym warsztatem medioznawczym, a jedyną zachętą do dalszych eksploracji pozostaje rozbudowanie analizy wizualnej – obszaru, w którym

¹⁰ M. Lisowska-Magdziarz, *op. cit.*, s. 47, 81.

potencjał metody nadal czeka na pełne wykorzystanie. Metoda analizy przekazów medialnych – odpowiednio przystosowana do materiału historycznego – ma ogromny potencjał w badaniach nad edukacją, tożsamością i normatywizacją społeczną. Krakowiak ten potencjał wykorzystuje w dużej mierze, choć nie w pełni.

Dzięki w zasadzie „szytej na miarę” analizie medialnego obrazu młodzieży na przełomie XIX i XX w. Małgorzata Krakowiak zdołała ustalić, jak głęboko wpisywał się on w szerszy kontekst społecznych przemian i procesów modernizacyjnych, którym podlegało polskie społeczeństwo w zaborze rosyjskim. Wizerunek adolescentów konstruowany na łamach prasy społeczno-kulturalnej i pedagogicznej był nie tylko odbiciem ówczesnych wyobrażeń o młodym pokoleniu, lecz również instrumentem kształtującym społeczne postrzeganie dorastających jednostek. Najważniejszy wniosek, do którego stopniowo doprowadza nas Krakowiak poprzez stopniową analizę szerokiego materiału empirycznego, dotyczy tego, że młodzież jawiła się na łamach prasy Królestwa Polskiego jako podmiot aktywny, zaangażowany w życie publiczne i kulturalne, stanowiący nadzieję dla odradzającej się ojczyzny. Z drugiej zaś strony przedstawiano ją jako grupę podatną na zagrożenia moralne i społeczne, która wymagała szczególnej troski oraz kontroli ze strony dorosłych. Ta ambiwalencja, wyrażona w publicystycznych narracjach, zdaniem Autorki odzwierciedlała napięcia między tradycją a nowoczesnością, między oczekiwaniami a obawami dorosłych wobec „nieokiełzanego” wieku dorastania.

Co istotne, medialny obraz młodzieży był wyrazem nie tylko społecznych lęków, ale i aspiracji, a jego uniwersalizm maskował wewnętrzne zróżnicowanie grupy adolescentów – przede wszystkim ze względu na pochodzenie społeczne. To wykluczenie i marginalizacja młodzieży spoza elit kulturalnych i ekonomicznych pokazują, jak bardzo interpretacje młodości bywały nacechowane klasowo i ideologicznie. Mimo to polska prasa początku XX w. wydawana w Królewskie Polskim, jak udowadnia Autorka, dostarczyła wielu narzędzi refleksji pedagogicznej i psychologicznej, które wciąż pozostają aktualne – przede wszystkim w zakresie konieczności indywidualizacji pracy z młodymi ludźmi, troski o ich rozwój intelektualny i moralny oraz potrzeby tworzenia sprzyjających warunków do ich samorealizacji.

Bazując na przeanalizowanych licznych periodykach, Autorka zdołała wykazać, że debata o młodzieży nie była jedynie akademickim ćwiczeniem, lecz integralną częścią szerszego nurtu społeczno-kulturalnego, w którym dyskurs o wychowaniu i edukacji stawał się polem walki o kształt nowoczesnego społeczeństwa. Publicystyczna uwaga skierowana na kwestie wychowania, zdrowia, czasu wolnego czy zagrożeń wieku dorastania nie tylko dokumentowała ówczesne realia, lecz także stanowiła próbę wyznaczenia norm i granic młodości w nowym porządku społecznym.

Monografia Krakowiak nie tylko wypełnia lukę w badaniach nad wizerunkiem młodzieży w prasie Królestwa Polskiego, lecz przede wszystkim stanowi wzorcowy podręcznik źródłoznawstwa dla epoki przełomu XIX i XX w. Jej siłą jest precyzyjna krytyka wewnętrzna i zewnętrzna – w tym odczytywanie „języka ezopowego” cenzury – oraz transparentna operacjonalizacja współczesnych kategorii („kategoria kulturowa i polityczna młodzieży”, „panika moralna”), co umożliwia wykorzystanie analitycznego szkła powiększającego bez ryzyka anachronizmu. Prasa zaboru rosyjskiego jawi się tu jako kluczowy kanał debaty o wychowaniu w warunkach rusyfikacji i analfabetyzmu, mobilizujący czytelników do społecznych interwencji, a zarazem aktywny kreator norm i lęków moralnych.

Mimo całej tej wirtuozerii nie sposób pominąć luki w analizie źródeł wizualnych: choć liczne ilustracje oddają obyczajowość epoki, nie przeszły one systematycznej dekompozycji. Tymczasem w analizie dyskursu medialnego konieczne jest rozróżnienie w ikonografii prasowej elementów formalnych i symbolicznych – kadrów, kompozycji, barwnych kodów – które wraz z tekstem tworzą pełny dyskurs¹¹.

Inną niedopowiedzianą słabością kompozycyjną jest brak narzędzi wizualnych porządkujących materiał analityczny. Warto bowiem zaznaczyć, że w pracy o tak wysokim stopniu złożoności tematycznej – gdzie splatają się różne typy dyskursów (moralny, patriotyczny, medyczny, pedagogiczny) – pomocne byłyby zestawienia tabelaryczne, wykresy porównawcze czy graficzne mapy typologii przekazów. Ich obecność nie tylko wspomogłaby orientację w analizowanym materiale, lecz także umożliwiłaby uchwycenie relacji między motywami dominującymi a tymi marginalizowanymi.

¹¹ *Ibidem*, s. 28–29.

Dotyczy to zwłaszcza zagadnień, które powracają w różnych rozdziałach – jak np. konflikt pokoleń, seksualizacja młodzieży czy instrumentarium pedagogiczne. Choć tekst sam w sobie pozostaje przejrzysty i logicznie skomponowany, warstwa graficzna mogłaby uczynić strukturę argumentacyjną bardziej dynamiczną i syntetyczną.

Należy także podkreślić, że Autorka ma trudność z panowaniem nad materiałem – ze względu na szeroki zakres korpusu źródeł. Uda jej się prowadzić czytelnika przez skomplikowaną panoramę zjawisk z godną uznania klarownością jeśli chodzi o analizowane procesy, unikając przy tym fragmentaryzacji czy nadmiaru dygresji. Jednakże momentami praca przypomina omówienie o charakterze słownikowo-encyklopedycznym. Tymczasem zarówno wizualizacja wyników badań nad dyskursem prasowym na tematy związane z życiem adolescentów w Królestwie Polskim lub tabelaryczne ujęcie niektórych zagadnień (jak chociażby definiowanie pojęcia młodzież przez autorów dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych w rozdziale II monografii) pozwoliłyby omówieniu zyskać na przejrzystości.

Pomimo wspomnianych ograniczeń, monografia wyróżnia się dyscypliną analityczną, bogactwem materiałów i metodologiczną dojrzałością, tworząc narzędzie dla dalszych badań nad tym zagadnieniem przez badaczy dążących do wnikliwej lektury i interpretacji prasy jako pola walki o normy i wyobrażenia społeczne w rzeczy samej nie tylko w badanym przez Autorkę okresie, ale i przez cały długi wiek XIX. Paradoksalnie w tym kontekście encyklopedyczny charakter wywodu z pierwszych dwóch rozdziałów monografii stanowi największą wartość.

Tym niemniej, dydaktycznie monografia Krakowiak jawi się jako bezcenna lektura dla kursów z źródłoznawstwa epoki, historii obiegu informacji i komunikacji w zaborze rosyjskim oraz warsztatów z analizy dyskursu historycznego. Włączenie jej do programu zajęć umożliwi studentom:

1. Opanowanie krytyki wewnętrznej i zewnętrznej prasy przełomu XIX i XX w., w tym wyczucie na konieczność „czytania między wierszami”;
2. Zastosowanie analitycznego szkła powiększającego dzięki transparentnej operacjonalizacji współczesnych kategorii, co chroni przed anachronizmem;

3. Zrozumienie funkcji normatywnej mediów jako kreatorów społecznych postaw i obaw, pozwalające dostrzec, jak tytuły prasowe formowały moralne i obywatelskie oczekiwania;
4. Przeprowadzenie porównawczych badań „międzyzaborowych” z wykorzystaniem klarownych kryteriów selekcji korpusu źródeł, umożliwiających zestawienie periodyków z terenów dwu pozostałych zaborów;
5. Ukazanie roli prasy jako głównego kanału dyskusji o wychowaniu, co w warunkach rusyfikacji i wysokiego poziomu analfabetyzmu czyni z gazet podstawowe narzędzie popularyzacji wiedzy i norm.

Co istotne, Autorka ukazuje, że tego rodzaju spory i napięcia nie były zjawiskiem chwilowym ani ograniczonym do badanego okresu – ich genealogia sięga głęboko w wiek XIX, a ich echo porbrzmiewa wyraźnie także w czasach współczesnych. Właśnie ta perspektywa historyczna, kompetentnie ujęta w ramach analizy źródłowej, pozwala dostrzec trwałość niektórych lęków, pytań i ambicji związanych z młodym pokoleniem. Dzisiejsze debaty – zarówno te toczone na łamach mediów, jak i prowadzone w środowiskach akademickich – nadal oscylują wokół podobnych zagadnień: roli młodzieży w społeczeństwie, wyzwań edukacyjnych, zagrożeń moralnych, a także społecznych wyobrażeń o dorastaniu. Historia medialnych reprezentacji młodości okazuje się zatem nie tylko rekonstrukcją przeszłości, lecz również istotnym narzędziem rozumienia współczesnych mechanizmów kształtowania obrazu młodego pokolenia – tak w narracjach kulturowych, jak i w dyskursach pedagogicznych. Tym samym recenzowana monografia odsłania swój wyraźny, społeczny wymiar.

Bibliografia / Bibliography

OPRACOWANIA

- Boldyrew A., *Alkoholizm, prostytutcja, narkomania jako „trucizna młodzieży”*. *Dyskusja o zagrożeniach dorastania u progu polskiej nowoczesności*, [w:] *Młódzież w sferze doświadczeń edukacyjno-zawodowych*, red. A. Cybał-Michalska, B. Kanclerz, L. Myszką-Strychalska, P. Peret-Drażewska, Poznań 2018, s. 343–361.
- Boldyrew A., *Dorastanie młodzieży w placówkach opiekuńczo-wychowawczych w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku. Problemy (nie)obecne w źródłach*, „Przegląd Pedagogiczny” 2018, nr 1, s. 103–114.
- Boldyrew A., *Dorastanie w okowach higieny i eugeniki w świetle piśmiennictwa Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego na początku XX wieku*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2020, t. XI, nr 2, s. 20–33. <https://doi.org/10.18778/2450-4491.11.03>
- Boldyrew A., *Nowoczesność, edukacja, młode pokolenie w perspektywie badań historyczno-pedagogicznych*, „Wychowanie w Rodzinie” 2019, t. XXI, nr 2, s. 65–79. <https://doi.org/10.61905/wwr/170476>
- Boldyrew A., *Problematyka zdrowia i higieny młodzieży szkolnej w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w. na łamach czasopism medycznych*, [w:] *Czasopiśmiennictwo XIX i początków XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010, s. 235–251. <https://doi.org/10.18778/7525-439-6.19>
- Czasopiśmiennictwo XIX i początków XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010.
- Dybiec J., *Nie tylko szabłą. Nauka i kultura w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918*, wyd. 2, Kraków 2022. <https://doi.org/10.12797/9788381385428>
- Epsztein T., *Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku*, Warszawa 1998.
- Jarowiecki J., *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, t. II, Kraków 2006.
- Kicowska A., *Prasa jako źródło w badaniach historyczno-edukacyjnych (wybrane problemy)*, [w:] *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Kraków 2004, s. 193–200.
- Krakowiak M.M., *Edukacja młodzieży w prasie społeczno-kulturalnej i pedagogicznej Królestwa Polskiego w latach 1905–1914*, Łódź 2024.
- Lisowska-Magdziarz M., *Analiza zawartości mediów: przewodnik dla studentów: wersja 1.1*, Kraków 2004.
- Mędrzecki W., *Młódzież wiejska na ziemiach Polski centralnej 1864–1939. Procesy socjalizacji*, Warszawa 2002.
- Nawrot-Borowska M., *Porady w zakresie wychowania zdrowotnego i higieny dzieci i młodzieży na początku XX w. w świetle czasopisma „Dobra Gospodyni”*, [w:] *Historia, interpretacja, reprezentacja*, t. III, red. L. Mokrzecki, M. Brodnicki, J. Taraszkiewicz, Gdańsk 2015, s. 71–93.
- Osterhammel J., *Historia XIX wieku. Przeobrażenia świata*, Poznań 2020.

NOTKA O AUTORCE

Dr hab. Wiktoria Kudela-Świątek, prof. UKEN – profesor uczelni w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Zainteresowania naukowe: historia mówiona, historia wizualna, problematyka pamięci (w tym m.in. miejsca pamięci i pamięć zbiorowa, pamiętnikarstwo i autobiografia), dzieje Polaków na Wschodzie w XIX i XX w., diaspora i emigracja ukraińska w XX w.

wiktoria.kudela-swiatek@uken.krakow.pl